

Hévízi Ottó

A DISSZONANCIA FILOZÓFUSA ÉS AZ UTOLSÓ DIALÓGUS

(CENTENÁRIUMI BESZÉD)¹

„A világról való döntés mára morális problémává vált.”

(Lukács György: *Dosztojevszkij-jegyzetek*)

„Ez a valóság nincs, ez a valóság lesz.”

(Lukács György: *Történelem és osztálytudat*)

¹ Elhangzott az MTA Filozófiai Kutatóintézete Lukács Archívuma által Lukács György 125. születésnapja tiszteletére szervezett budapesti konferencián 2010. április 13-án.

A jegyzetekben szereplő rövidítések:

CV Lukács György (1982): *Curriculum vitae*. Szerk.: Ambrus János. Magvető Kiadó.

DJ Lukács György (2009): *Dosztojevszkij-jegyzetek*. Ford.: Mesterházi Miklós. In: Lukács György: *A regény elmélete. Dosztojevszkij-jegyzetek*, Gond-Cura Alapítvány.

DM *Dialógus a művészetről. Popper Leó írásai. Popper Leó és Lukács György levelezés (1993)*. Szerk.: Hévízi Ottó és Tímár Árpád. MTA Lukács Archívum - T-Twins Kiadó.

F Lukács György (1987): *Forradalomban*. Szerk.: Mesterházi Miklós. Magvető Kiadó.

FH Lukács György (1976): *A fiatal Hegel*. Ford.: Révai Gábor. Magvető Kiadó.

HE Lukács György (1975): *Heidelbergi esztétika*. In: Lukács György: *Heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Ford.: Tandori Dezső. Magvető Kiadó.

HM Lukács György (1975): *Heidelbergi művészetfilozófia*. In: Lukács György: *Heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Ford. Tandori Dezső. Magvető Kiadó.

IM Lukács György (1977): *Ifjúkori művek*. Magvető Kiadó.

RE Lukács György (1975): *A regény elmélete*. In: Lukács György: *Heidelbergi művészetfilozófia és esztétika. A regény elmélete*. Ford.: Tandori Dezső. Magvető Kiadó.

TO Lukács György (1971): *Történelem és osztálytudat*. Szerk.: Vajda Mihály. Magvető Kiadó, 1971.

Lukács 125 éve született; hogyan kerül mégis egy centenáriumi beszéd az ez alkalomból rendezett konferenciára? Úgy, hogy előadásom nem egy *filozófus* születését jött dicsérni, hanem egy *filozófiát*. Megadni a tiszteletet egy filozófia egyik – ha nem a legfőbb – alapeszméjének, amely száz éve született.

Száz éve, 1910 decemberében Lukács – tőle szokatlan módon – az alábbi lelkesült szavakra ragadhatja magát Popper Leóhoz írt levelében. „Azt már egészen világosan látom, hogy az én *végső* kérdésfeltételem teljesen eredeti. Olyan, amihez csak hasonló sem volt eddig.” (DM 381). Rá egy héttel születik az a levél, amely e „végső kérdésfeltételem” először állítja a középpontba (DM 383, skk). Az erre a kérdésre épülő teóriát *disszonancia-tannak* nevezem. Némileg ismertebb, de csak másodlagos értelmű nevén: ez az egyneműsítés (homogenizáció) teóriája. (Egy helyütt ugyanis azt írja Lukács, hogy a homogenitás általában a disszonancián alapul.)² A disszonancia és homogenizálás kulcsfontosságú szerepét Lukács filozófiájában közel húsz éve vallom.³ Elég régen ahhoz, hogy előadásom első része megpróbálja Lukács fenti lelkesült kijelentésének hitelét tanúsítani a maga szerény validációs eszközeivel.

Egy alapeszme, így a disszonancia-tan sem kivétel az alól, hogy ami megszületik, annak sorsa, életútja van. Előadásom második részében ezért arra keresek választ, hogy a disszonancia 1910-ben született teóriájának hány év adatik meg Lukács filozófiájában. Nem azt kérdem, hogy szövegszerűen meddig fordul elő abban a disszonancia vagy a homogenitás fogalma, hiszen ezt tudjuk: mindvégig. Hanem: hogy Lukácsnál meddig marad *eleven* a disszonancia-tan és a benne megjelenő dilemma. Az érdekel, mi a viszony Lukács 1918 végi fordulata és a disszonancia-tan között. Vajon Lukács alapvető választása (a bolsevikok melletti döntés) hogyan viszonyul filozófiája teoretikus alapvetéséhez? Mit hoz a pálfordulás Lukács eszméje számára: kiteljesedést, megtagadást vagy módosulást? Egyáltalán: *filozófiai* volt-e Lukács 1918. decemberi pálfordulása, amit közismerten a *Bolsevizmus, mint erkölcsi probléma* és a *Taktika és etika* ellentétes végkövetkeztetése jelképez?

2 Disszonancia és homogeneitás nem azonos, mert Lukács ismer „disszonancia nélküli homogeneitás”-t is. Ehhez vö. *Balázs Béla: Hét mese* (IM 711): „Minden probléma – amennyiben műfajon belül adódik – az emberi lét valamely alapadottságának a végsőig való kitolását jelenti (...); amelyben tehát az emberi lélek – mint emberi lélek – igazi tükörben meglátja önmagát: lényegét – egzisztenciája egy eltörölhetetlen alapfeltételének végigvitt homogeneitása tükrében. Minden ilyen homogeneitás ezért a problémán, a disszonancián alapszik: bárminek végigvitele túlmutat a pusztá lét heterogén immanenciáján... A mese homogeneitása azonban... nem ismer problémát és disszonanciát”.

3 L. két korábbi tanulmányomat: *Az identifikáció kísérletei, A dialógus agóniája*.

Ha filozófiai fordulat volt, miért tekinthető annak? Ha nem, mikortól, mi által változott át végleg Lukács ifjúkori filozófiája?

Előzetes kérdésekből ennyi elég is. Legyen szó immár a disszonanciáról. Előbb a *fogalmáról*, majd a benne rejlő *dilemmáról*, aztán az 1918 végi *fordulatban* játszott szerepéről, végül epilógusként a disszonancia-tan *elhalásáról*.

I

A disszonancia-koncepció Lukács esztétikai és egzisztenciális gondolkodásából nő ki. Jelentősége érzékeltetéséül elegendő, ha előljáróban két olyan fogalmat említek, amelyeket a fiatal Lukács maga társít hozzá. *Probléma és kísértés*. Lukács szavai szerint a művészetben a disszonancia ütközteti ki az igazi problémát, az egzisztálásban pedig a disszonancia támasztja az igazi kísértést.

Miképp értendő, hogy a disszonancia a probléma? Lukácsnál a műfajok azon alapulnak, hogy egy alapadottságunkat élesen szembeszegezik a köznapi élet tisztátalanságával és keverék jellegével. Ezzel homogenitást érvényesítenek a heterogenitásban. Az „alapadottságunk végsőig való homogén továbbfejlesztésével” (IM 712.) felmutatják azt, ami soha nem jelenik meg tisztán a köznapi életben. Ezt teszi a tragédia a halálunkkal, a regény az elkopásunkkal az időben, a líra a kitettségünkkel a pillanatnak. Ez az éles szembeszegezés a disszonancia. A művészet a disszonanciával problémaként ütközteti ki, hogy egzisztenciánk, amely alapadottságként mindig *valamilyen*, belevetett a köznapi élet *semmilyenjébe*, hatástalanságába. Ezt a hatástalanságot a fiatal Lukács igencsak németül érti: valóságnélküliségként. Hegelt idézve: „Was wirklich ist, kann wirken.”⁴ A művészetet ezért eredezteti a disszonanciából. „A művészet – az élethez való viszonyában – mindig valamiféle Mégis: a formateremtés a disszonancia létezésének elképzelhető legmélyebb igazolása.” (RE 528).

Miképp értendő, hogy a disszonancia a kísértés? Amit a disszonancia az élet *általárosságában* ad a művészetrel – a probléma kiütköztetését –, azt a *saját* életünkre nézve úgy adja értésünkre, hogy kérdésességét felmutatja, sőt alapjaiban rázkódtatja meg. Ezért nevezi Lukács a disszonanciát *A lelki szegénységben* a mi igazi „kísértésünknek”, amely „lényegünket rendíti meg, és nemcsak perifériáján okoz rendetlenséget” (IM 548). A disszonancia, mint kísértés – folytatja Lukács –, üressé, „homogénné teszi a lelket”. Üres lélekké ugyan, de olyanná, amely már valaminek a *befogadására* kiüresített. A kísértéstől egzisztenciánkban is homogenitás szegeződik szembe a heterogenitással, azaz – Lukács szavaival – a köznapi élet „silány végtelenségével”, „lényegtelen sokszerűségével” (IM 549).

Ennyit előljáróban, hogy immár rátérhessünk a disszonancia fogalmára. A koncepció nagyjából ezt jelenti Lukácsnál: valami kiválik az összemérhetetlenségből azáltal, hogy

4 „Ami valóságos, hatni képes.” (Hegel 1979: 156).

ellentétét igenli, és ily módon egy nivóra kerül vele. Más szóval, polaritásuk egyneműsíti, egy vonatkozási rendszerbe vonja őket, elemi *hangtani rendet* létesít köztük. Disszonanciából már lehet konszonancia, zörejek káoszából vagy süket csöndből soha. Lukács olyan távolinak tartja a konszonanciát a köznapi élet kakofóniájától, hogy ez ellenkezőjébe fordítja nála a disszonancia bevett negatív jelentését. Lehetőségfeltételévé teszi annak, hogy valami *valóság legyen*. A *Philippe*-esszében ezt írja: „Minden keletkezés feltételezi... a disszonanciát” (IM 466). A *Heidelbergi művészetfilozófia* tovább megy. Itt az áll, hogy a disszonancia „az az elv, amelyen a fogalma szerint mindent megelőző, valóságteremtő aprioritás alapul” (HM 136).

A disszonanciafogalom legrövidebb lukácsi definíciója tehát ez: *a valóságteremtő aprioritás elve*. Ez az elv teszi a disszonanciát alapeszmévé és egyúttal dilemmává.

Nem abból fakad a dilemma, hogy a valóság *egyáltalán* teremtésre szorul. Mert persze ahhoz, hogy a valóságteremtés aprioritására értelmes kérdés vonatkozzon, előbb a valóságnak semmissé kell válnia valamitől. Nos, tudjuk, hogy Lukács szerint a művek „utópikus valósága”⁵ csak úgy lehetséges, hogy minden, ami disszonancia adta világukon kívül esik, azaz a köznapi-történelmi valóság, elmerül a nemléttbe. Nem zárójelbe kerül, mint Husserlnél, hangsúlyozza Lukács, hanem a szó szoros értelmében nemlétezővé válik.⁶ Lukácsnál tehát a művészet teszi ugyanazt, amit Kierkegaard-nál az irónia: az adott valóságot *megsemmisíti* egy lehetséges valósággal (Kierkegaard 2004: 264).

Csakhogy a köznapi-történelmi valóság az immanenciahívó Lukácsnál paradox módon éppen *megsemmisíten* követeli legerősebben a maga *léjtogát*, szemben a transzcendenciahívó Kierkegaard-ral. A tragédia harca nem magáért való, írja Lukács már 1910-ben *A tragédia metafizikájában*, hanem a történelemért való harc: értelmet követel a történelemnek. És az esztétika harca sem magáért való, mondja ugyanez évben *Az esztétikai kultúrában* – már akkor Dosztojevszkij hívőjeként –, hanem egy új kultúráért való harc: eleven séget, „eleven életet” követel a kultúrának. A tragédiát és a művészetet megteremtő disszonancia, amennyiben valóságteremtő elv, egy új kultúra és történelem valóságának lehetőségfeltétele Lukácsnál. A művészet utópikussága tüzetől nemlétezővé hamvadt köznapi valóság képzete mintha arra szolgálna, hogy előkészítse a *létesülő valóság* kultúra-eszméjét, történetfelfogását.

5 Az utópikus valósághoz l. mindenekelőtt: HM 88, sk. és 109. skk.

6 HE 318: „a mű lényege, mint tudjuk, éppen azon alapul, hogy a mű mint egyetlen valóság tételeződött, és mindaz, ami 'rajta kívül' van, egész szélsőséges értelemben nemlétezőként tételeződött”. 349. Az esztétikai magatartás számára „ az egész 'valóság', amely nem vonatkoztatható rá [az esztétikai műre – H. O.], a nemléttbe süllyed; s ez a nemlétezőként tételezés egészen szélsőségesen, szó szerint értendő, sokkal több, mint a husserli értelemben vett 'zárójelbe vétel’”.

Az tehát, hogy a valóság miért szorul teremtésre Lukácsnál, érthető. Az már kevésbé, miért szorul *kétféle* teremtésre. Ha tovább elemezzük ugyanis a disszonancia fogalmát, azt látjuk, hogy ez kettős értelmű: *előlegzés és lehetővé-tétel*; a beteljesítés elővételezése és a keletkeztetés gesztusa. Mondhatni: a disszonancia valóságteremtő aprioritása Lukácsnál *post rem* és *ante rem* értendő. (Ez az utóbbi, „ante rem megváltottság”-ként, Lukács kifejezése.)⁷ Hogyan mutatja ezt a disszonancia-tan?

Kezdjük a *post rem* valóságteremtésnél. Itt azt jelenti a disszonancia, hogy minden igazi mű szerves egyöntetűséget mutat: magán jeleníti meg a *minden áthat mindent* egyneműségét, vagy Lukács szavával: „az igazi valóságot”, „egy végső és értelmet nyert létet” (IM 712). Lukács a már említett levelét a disszonanciáról épp azzal kezdi, aminek majd a *Heidelbergi művészetfilozófia* ad szabatos kifejezést: a disszonancia „révén válik lehetővé minden, a műben előforduló dolog theodiceaszerű, azonos létezés- és értékintenzitása” (HM 171). Lét és érték a disszonancia révén alkot intenzív totalitást a műben. Ez a koncepció a kései esztétikából is jól ismert: az „egynemű közegé”. A műalkotás e közeg szerves egyöntetűsége által („azonos létezés- és értékintenzitása” révén) előlegzi a beteljesült, valódi létet. A *Regényelmélet* szerint a létnek e „spontán teljességét” előlegezte a görögök kora, amelyet Lukács nem véletlenül nevez „egynemű világ”-nak (RE 496), és ezt előlegezné a dosztojevszkiji eposz is. A disszonancia-tan *egyik* értelme tehát ez a végsőre vonatkozó, ezért *post rem* kifejlés: az „igazi valóság” majdani totalitásának szerves előlegzése.

Mi ellenben a *másik* értelme a disszonancia-tannak? Az *ante rem* valóságteremtés értelmében a disszonancia teljes és végleges elszakadást jelent a köznapi lét összemérhetetlenségétől, káoszától. Heterogenitás, Disszonancia, Forma: ezzel a hármassággal rögzíti Lukács első „rendszerprogramját” az ún. *Hegel-jegyzetfüzetben* 1910-ben.⁸ A heterogenitástól elszakadni: itt nincs helye kifejlésnek. Ez a mozgás nem dialektikus, szögezi le Lukács: a disszonancia „nem antitézis valamely szintézis felé tartó dialektikus mozgásban” (HM 136).

7 „A mese a valóságnak még valóság előtti korszakából származik: ezért nem ismeri a transzcendencia és az immanencia különbségét; ezért képes megváltottságot ábrázolni (persze: *ante rem* megváltottságot)”. IM 719.

8 „Különneműség (a szubjektív oldalon: a szenvedés és a teremtményiség) – disszonancia (szubjektíve: a megváltás vágy és a harc a teremtményiség ellen: ellenfelet csinálni abból, ami szorongat, rögzíteni őt, a fogalmára hozni – azaz teremtmény-mivoltot önmagunkon kívülre helyezni, azt ellentétként tételezni, és a legnagyobb mértékben kiélezni –, egyneműsíteni) – forma (szubjektíve: megváltás).” Hegel-jegyzetek és kommentárok a heidelbergi jegyzetfüzetekből, rekonstruálta Bacsó Béla. Ford.: Mesterházi Miklós. In: *Gond*, 11. szám, 1996: 291. Ezt a szöveghelyet két fent említett tanulmányomban értelmeztem.

Ez a kierkegaard-i ugrás elve. Lukács többször nevezi a disszonanciát így a tragikusság vonatkozásában: „igenelt értelmetlenség” (HM 136), az értelemnek és fonákjának együttese (HE 417). Igenelni, hogy a halál kell a hős élete beteljesüléséhez, és hogy bűnvállalás kell a hitvállaláshoz.⁹ A disszonanciának ez az értelme az abszurdon nyugvó kierkegaard-i hitválasztásnak.

Lukács az abszurd igenlésében odáig megy, hogy merészebbet kérdez. Azt kérdi, miféle *előtt*-je, miféle apriorija van *magának a valóságnak*? 1917-ben írja a meséről és a mágiáról: „A mese a valóságnak még valóság előtti korszakából származik”. „[A] mágia (és vele a mese) ősbibb a mi valóságunknál, a metafizikainál is: a mi valóságunk választottsága előttről ered, egy olyan állapotból, amikor még több valóság volt lehetséges, és még nem dőlt el, hogy a miénk lesz – ha esetleg csak átmenetileg is – a világ végzetének végzetes útja.” (IM 718). Különös szavak: Lukács itt magának a valóságnak a választásáról ír, hozzátéve, hogy éppen ezt a döntésünkre váró valóságot érti lélekvalóságon. Ama ritka időket pedig, melyekben felsejlik a választásra hívó, primordiális valóság, a „valóságfellazulás” korszakainak hívja (IM 720). A disszonancia-tan másik értelme tehát a valóságot létesítő vagy-vagy választás antidialektikája, az ugrás révén *lehetővé tett* valóságteremtés.¹⁰

9 A disszonancia-gondolat első halvány körvonalai az 1909-es *Storm*-tanulmányban jelennek meg: „Tragédia, igazi, mély értelemben, ott lehet csak, ahol a kiegyenlítettlen küzdelmet vívók egy talajból sarjadtak valamikor, és egymáshoz lényük legmélyén hasonlóak. Tragikusság ott van, ahol megszűnik az érteleme különbséget tenni édes és keserű, egészség és betegség, veszély és menekvés, élet és halál között. Ahol az, ami az életet tönkreteszi, éppen olyan nélkülözhetetlenül szükséges hozzá, mint a neki minden vitán felül legjobb és leghasznosabb.” (IM 326). A bűn igenléséhez lásd *A tragédia metafizikáját*: „...bűne révén minden ember igent mond mindahhoz, ami vele történt, és mert tettének és bűnének érzi, felülkerekedik rajta, és formát ad életének azáltal, hogy a tragédiát, amely bűnéből nőtt, határukat teszi élete és a mindenség közé. És a fenséges emberek erősebben vonják meg a határokat, mint az alacsonyok, és nem hagynak ki semmit, ami egyszer életükhöz tartozott: ezért övék a tragédia, mint joguk.” IM 508. A disszonancia és a bűn kapcsolatához I. még *A lelki szegénységről* egyik passzusát: „...a bűn sem ellenkező valami a jóssággal, és ha mégis az, csak szükséges diszharmónia a kísérő szólamban.” (IM 544).

10 A disszonancia-tan megvilágítható Lukács három fő mestere: Kant, Hegel és Kierkegaard felől is. Lukács koncepciója ugyanis úgy kapcsolódik hozzájuk, hogy *egymás kritikusaivá* teszi őket. (1) A disszonancia-tan *antidialektikus*. E mögött ott áll Kierkegaard Hegel elleni kritikája. Ennek a vitának a rekonstrukciója lett volna Lukács egyik nagy vállalkozása az 1910-es években. A hegeli dialektika merő panlogizmus az ekkori Lukács szerint: a létet egyenlőíti a gondolkodással. (2) A disszonancia-tan *temporális*. A forma utópikus valóságának időtlensége nem egy időbeli valóságért van, hanem a valódi létért, amelyet (a szó klasszikus értelmét idézve) metafizikának nevez Lukács. A művészet nem

Összefoglalva: a disszonancia közös foglalatát alkotja a valóságteremtés két apriori elvének: a lehetővé-tétel és az előlegzés elvének. Ez a két elv a valóság lehetővé-tétele a *szakadás* (ugrás) révén, illetőleg a valóság előlegzése a *kifejlés* (totalitás) révén. A disszonancia-tan Lukács kísérlete arra, hogy a köznapis valóság semmisségének képzetéből kiindulva, melyet a műalkotások homogén világa ütköztet ki, *teóriát adjon egy keletkező-létesülő valóságnak*. Ennek szól előadásom mottója is: „Ez a valóság nincs, ez a valóság lesz.”

II

A két elv alkotta közös foglalattal azonban máris a disszonancia-tan *dilemmájánál* tartunk. Miben áll a dilemma? Abban, hogy a lehetővé-tétel és az előlegzés, a szakítás és a szerveség más elvet követ. Ez két merőben eltérő „valóságteremtő apriori”. A disszonancia ket-tős értelme éppenséggel a szakadás *vagy* szerveség reprezentálta dilemmának a *törésvonalán* áll. Meghökkenítő, hogy a 25 éves Lukács ezt a törésvonalat már szinte megnyíllásakor észleli, bár ekkor nagy jelentőséget még nem tulajdonít neki. 1910 nyarán írja Poppernek, hogy az akkoriban megjelenő két kötete, *A lélek és a formák* és az *Esztétikai kultúra* úgy viszonyul egymáshoz, hogy egyik a tiszta észhez tartozik, másik a gyakorlati észhez (DM 349). Hadd értelmezsem e különbséget magam is Kanttal szólva. Míg az egyikben a tiszta észnek csak *szakadékot* lehet tudnia, addig a másikban a gyakorlati észnek, a morális hitnek szabad *áthidalást* remélnie. Az ante rem teremtett valóság szakadás elvű, míg a post rem valóság kifejlés elvű realitás. Magán a disszonancia-eszmén belül is disszonancia feszül. Lukács gondolata eleve *dilemmaként* születik.¹¹

a lét „csúcspontjait” hivatott tehát megteremteni, hanem a „síkságos” életutakat, az élhető életeket. E mögött ott áll Hegel Kant elleni kritikája: hogy Kantnál az eleven történelmi mozgás belefagy az időtlenségbe, a formális etika pedig egy intelligibilis világ ürességébe. (3) A disszonancia-tan *immanens*. Itt viszont Lukács kanti megfontolást vet Kierkegaard ellenében. A köznapis étellel radikálisan szakító döntés Lukács szerint *immanens*. A *tragédia metafizikája* kantiánus frázisát idézve: a tragédiában „az immanens Isten életre kelti a *transzcendentális* Istent”. Vagyis (ezt már én húzom alá): *nem a transzcendens Istent*. Az ugrásnak az időbeliben kellene talajt fognia. Nem katapultálhat az abszurdba vetett hit pillanatán át a transzcendencia időtlenségébe. A disszonancia az antidiialektikusság, temporalitás és immanencia eszméje alkotta foglalatban kapcsolja össze a valóságteremtés kétféle apriori értelmét: a lehetővé-tételnek és az előlegzésnek az elvét.

11 Nem szeretném egyetlen dilemmára leszűkíteni a fiatal Lukács belső dialogikusságának terét. De azt a vagy-vagy-ot mindenképp kitüntetett figyelem kell, hogy illesse, amely a disszonancia-tanban jelenik meg és a legtartósabban áll fenn a fiatal Lukács egyebekben erősen változó világlátásában. Érdemes gondolatban tehát végigfuttatni szemünket ezen a kezdetektől fennálló törésvonalon.

Lukács dilemmája a post rem és az ante rem valóságteremtésről nem szubtilis különbségtétel. Életstratégiákat ütköztet. Előlegezzük-e, ami a jelen ínséges valóságán túl van, vagy visszafogjunk-e valaminő valóság *előtti* választásra? Melyik életelv az előbbre való: az, amelyik úgy teszi lehetővé a megváltást, hogy elszakít a régitől, vagy az, amelyik előlegzi az eljövőt és már most egy új világot él? Melyik létezés Istennek tetszőbb: amelyik úgy hal meg a világ számára, hogy mintegy morálisan belehal a világgal való küzdelembe, vagy amelyik úgy hal meg a világ számára, hogy kilép belőle: már most éli a megváltottság életét? Melyik út a követendőbb: az, amelyik a végesség műveiben – határok és formák között – megküzd a világgal, vagy az, amelynek útja – a jóságé – biztosan Istenhez vezet?

A háborúval a dilemma történetfilozófiailag éleződik ki. A *Dosztojevszkij-jegyzetek*-ben nyoma van egy tervezett novellának vagy dialógusnak, amelynek szereplői Krisztus és Júdás lettek volna (vö. pld. DJ 282 és 358). Hadd formulázzam Lukács dilemmáját némi-leg e polarításra hajazva. *Zelótái legyünk-e a majdani új világnak, vagy esszénusai?* Kardok legyünk-e a megváltás kezében, vagy higgyük-e magunkat máris a közelgő fény fiainak? Vajon használjon-e fel etikai idealizmusunk – még ha puszta harci eszközként is – politikai intézményeket? Vagy ellenkezőleg, épp az etikai végcél jegyében kellene inkább az etikai action directe útját választanunk, azaz mellőzni a politikát, hiszen a tisztán etikai demokráciát nem hozhatja el semmiféle politika? A dilemmák színe mögött ugyanakkor végig ott van a kétely visszája. Az előlegzés nem hamisan előlegzett megváltás, nem *luciferikusság-e?* És a lehetővé-tétel áldozatos szakító gesztusa vajon nem az önkényesség *démoniája-e?*

III

Eljutottunk Lukács 1918 végi úgynevezett fordulatához. Ebben – nem nehéz észrevenni – szintén ez a törésvonal, a szakítás vagy az előlegzés dilemmája játssza a főszerepet. E dilemma fényénél a *Taktika*-cikk és a *Bolsevizmus*-cikk kérdése a következőképp szembesíthető egymással. Vajon egzisztenciális döntésünkkel hitelesítve vállaljuk-e azt a hitet, hogy küszöbön a társadalmi megváltás, s itt a pillanat, amikor az erkölcsiségünket is felemészítő

A törésvonalon, amely rendre kettősségekre hasítja a fiatal Lukács témáit, időrendben: platonizmusra és szentimentalizmusra, a tragédia etikai tettére és a kegyelemdráma vallásos tettére, műnek szentelt életre és jóságra. A heidelbergi műveken is ez a törésvonal húzódik végig. A *Heidelbergi művészet-filozófiában* az alkotó és a befogadó alapállása között nyílik meg (az alkotóé az ugrás, míg a befogadóé az előlegző készenlét jegyében áll); a *Heidelbergi esztétikában* pedig a transzcendentalizmus és a fenomenológia között (az előbbi elszakad a köznapi léttől, az utóbbi előlegzi a metafizikai létet, felvezet hozzá). E törésvonal láttat legtöbbet Lukács filozófiájából. Kimondja egy filozofálás dilemmáját.

terror árán a megváltást objektív lehetőségből valósággá tehetjük? Vagy ellenkezőleg: éljünk-e már most is a végcél, az etikai demokrácia tisztán erkölcsi normái szerint, hiszen minden ember öncél, és Belzebúbbal amúgy sem űzhető ki a Sátán?

Közbevetőleg: az iménti kérdésekkel nem úgy értünk el Lukács fordulatához, mint valaminő megvilágosodáshoz, és nem is úgy, mint az újragondolás (deliberáció) „szokásos eset”-éhez.¹² Hanem: mint egyfajta *dilemmatérhez*, melyet a *Bolsevizmus*-cikk és *Taktika*-cikk ellenpólusai határköveznek.¹³ Mind a megtérés, mind az újragondolás tézise mereven elkülöníti az előbbi és a későbbi idejű pozíciót, a *Bolsevizmus*-cikk nemjét és a *Taktika*-cikk igenjét. Ezzel azonban túlbecsülik az egymásutánjukat az egyidejűségükkel szemben; és a sorsfordulat *ideje* mögött elveszik a dilemma *tere*. Így viszont éppen a Lukács ellentétes nézetei időközelségéből fakadó eredendő kérdés sikkad el. Az, hogy a fordulathoz mi tette „fordulékonyra” Lukács filozófiáját, egyáltalán: mi tette azt *ingataggyá*, egyensúlytalanná.

Azt ugyanis, hogy mi *történik meg* Lukácsnál 1918 végén, az idős Lukács *elszólása* mondja ki legvilágosabban. A *Bolsevizmus*-cikk, írja 1967-ben, csak „múlékony kísérlet”, „rövid átmenet” volt: a „végérvényesen helyes elhatározás előtti utolsó ingadozás” terméke.¹⁴ Ingadozásról volt szó tehát; és ez volt az *utolsó* ingadozás. Elszólás ez: Lukács itt akaratlanul is jelzi az igazi súlyát egy akkor eleven, ám később eltemetett dilemmának. Vajda Mihály csak az „ingadozást”, az egykori belső vita élességét emeli ki, mikor így fogalmaz: Lukácsban ekkor valami „átbillent” (Vajda 1977: 224). A kép pontos: ott lehet átbillenés, ahol ingadozás, hezitálás, teoretikus libikóka van, vagyis ahol belső vita – néma dialógus – zajlik.

Magam e belső dialógus, „utolsó ingadozás” dokumentumának tartom a *Bolsevizmus*-cikket és a *Taktika*-cikket. Úgy tekintem e két cikk ellentétes platformját, mint egyetlen filozófiai dialógus két ellenszólamát, amely Lukács talán legalapvetőbb dilemmáját fejezi ki. Képletesen szólva: az „utolsó ingadozást” kifejező két cikk Lukács *utolsó dialógusa*. Filozófiailag alighanem itt érvényes utoljára Lukács önvallomása még 1911-ből: „soha nem vagyok monologikus” (CV 444). Hadd hangsúlyozzam, hogy alapvetések belső dialógusa

12 A deliberáció-hipotézis Kis János álláspontja Lukács 1918-as fordulatáról (*Lukács György dilemmája*).

13 A Lukács-kutatás nem tud olyan okról az 1918 végi pálfordulásnál, amely arányos lenne a következménnyel. A kortársak szemében Lukács „egyik vasárnapról a másikra” lett bolsevik. Az idős Lukács december közepére teszi pálfordulását, ám valójában december 16-án még a Károlyi-kormány mellett tett hitet az egyik levelében, vö. CV 493. Egyetértek Kis Jánossal abban, hogy bármi váltotta is ki a pálfordulást, aligha kellett, hogy nagyobb legyen egy apróságnál. Annak azonban, hogy ez így volt lehetséges Lukácsnál (gondolkodása egyensúlytalan rendszerének), nagyobb fontosságot tulajdonítok, mint amennyi Kis álláspontjából kiválglik.

14 TO 698. (*Marxista fejlődésem*, 1967.)

ez, nem vitája. Ez érteti meg, hogy a későbbi írás miért nem reflektál az előbbire. Alapvetések nem vitáznak; csak alapul kínáltnak és alapul vétetnek.

Miként értendő közelebből, hogy ez a két írás dialógus volna, amelyben filozófiai alapvetések állnak egymással szemben? Úgy, hogy a Lukács „utolsó ingadozását” kifejező utolsó dialógus két elv, két filozófiai platform közt zajlik. Ez: két út a *hegeli történelemfilozófia etikaivá tételére*.

Az, hogy Lukács miért akar etikát társítani a történelem hegeli elvéhez, s miért kétféleképpen, a disszonancia-tanból olvasható ki. Mert különben nincs valódi cselekvő viszonyunk a történelemhez, másfelől etikánk nem részesül az egyetlen valóságból, amely maga a történelem. Az esszéekorszakban Lukács ezt írta: az élet bírója a forma. A háborúval ez a formula megváltozott. Ekkortól Lukács azt mondja, Schiller után szabadon, hogy az élet bírója a történelem.¹⁵ Ám Lukács szemében a történelem hegeli elvét két ok megfosztja attól, hogy bírója legyen az életnek. Egyik ok, hogy Hegelnek sajnos *van* morálja. Másik ok, hogy ellenben sajnos *nincsen* etikája. Hegelnek – mármint a kései Hegelnek – van morálja: az objektív szellemé, a „képződményeké”, az államé, mely a *Jogfilozófia* szavával maga az „öntudatos ésszerűség és erkölcsiség” (idézi Lukács: FH 595). És ugyanakkor Hegelnek nincs etikája, mondja Lukács Kierkegaard-ral:¹⁶ Hegel nemcsak a Kell-t utasítja el, hanem az ugrást is (HE 423.).

A *Bolsevizmus*-cikk fő támadási pontja Hegel moráljának megléte. A *Taktika*-cikké ellenben Hegel etikájának hiánya.

Kezdem az előbbitel. A *Bolsevizmus*-cikk alapvetően Kant etikájával igyekszik paralizálni a hegeli államrezon-morált. Az érvek ismertek az 1917-es *Hozzászólásból*: az ember öncél, nem válhat eszközzé, nem tulajdonítható erkölcsiség az államnak, mint ahogyan az objektív szellem egyetlen más képződményének sem. A követendő etikának a végsőt, az etikai demokráciát kell előlegeznie (IM 843, sk.). Ám a tisztán etikai jövő mai képviselőéhez olyan döntést kell hozni, amely csak a tragikus hőiséhez fogható. A jövő előlegzéséhez külön kell válnia a léleknek és a lélek-nélkül-való, köznapi valóságnak: „a döntés pillanatában – és ez a pillanat most itt van – elkerülhetetlenné válik a lélektelen empirikus valóságnak és az emberi, az utópikus, az etikai akaratnak ezt a szétválását meglátni” (F 38-39). A *Bolsevizmus*-cikk tehát Kanttal igyekszik elvenni Hegel morálját. Itt a hegeli történelemfilozófia etikai korrekciója a tragédia formaelvét követi. A „döntés pillanata” kiválás az életből,

15 IM 516. „A forma a legfőbb bírója az életnek”. HE 424. „...itt válik elháríthatatlanná az a szükség-szerűség, hogy a történelem mint bíró belépjen a rendszerbe”. A hegeli elv schillerei eredetéhez – „A világtörténelem világtörvényszék” – vö. FH 542.

16 Az, hogy a *Taktika*-cikknek ez a tétele Kierkegaard-tól való, kiderül *Az ész trónfosztásából* (é.n. Ötödik kiadás. Magvető Kiadó: 251.).

ami annyit jelent: meghalni a jelen világnak, és így élni a mában a majdani igazi létet, a post rem valóság holnapját.

A *Taktika*-cikk viszont nem elvenni akarja Hegel kárhozatos morálját, hanem megadni neki a hiányzó etikát Kierkegaard-éval. Ennek formaelve nem a tragédia, hanem kegyelemdráma, azon belül is a mártír „vallásos tette”, az áldozat (I. IM 803). Másutt írtam arról,¹⁷ hogy Lukács az első és a második etika terminust vélhetőleg Kierkegaard-tól veszi, *A szorongás fogalmából*, és első etikán nagyjából a hegeli morált, a másodikon a kierkegaard-i etikát érti.¹⁸ Maga Lukács nevezi a *Regényelméletet* kísérletnek a „hegeli dialektika kierkegaard-osítására” (RE 485). E köteléknek a szálát, melyet ott végül is a „dosztojevszkiji világ kilátásaihoz” (RE 480). fűzött remény megcsappanása vékonyított el, a *Taktika*-cikk veszi fel újra.

Miben áll ez az etika, és hogyan illeszkedhetne a világtörténelem hegeli elvéhez? Kierkegaard etikáját „egzisztenciális, metafizikai etika”-nak nevezi Lukács, ahol „az egzisztenciális szubjektivitás az igazi istenviszony, a transzperszonális abszolútummal való kapcsolat egyetlen eszköze” (HE 362). Hegelnél ez az abszolútum történelmi: az abszolút szellem öneszmélése, teljes önmegismerése (FH 230). Nos, Lukács a *Taktika*-cikkben ezen a ponton teremt kapcsolatot Hegel és Kierkegaard között. Kierkegaard etikája arra hivatott Lukácsnál, hogy az egyént történelmi vagy-vagy döntés elé állítsa. Olyan választás elé, amelynek vallásos tette által végbemegy a hegeli abszolút szellem öneszmélése. A bolsevikoknak az etikait felfüggesztő, saját erkölcsüket feláldozó döntése ezért ante rem valóságteremtés. A lehetővé tételnek a gesztusa, amely a történelem öneszmélésének „objektív lehetőségét” *valósággá* teszi.

Ez hát a hegeli történelemfilozófia etikaivá tételének két útja Lukács „utolsó ingadozásakor”. Mindkettő persze a kétely útja is. Lukács utolsó dialógusa, mondhatni, *Kant és*

17 L. előadásomat: „Személyességek, valóságok, etikák (A szókratikus Lukácsról)”, *Jelenkor* 2009. novemberi szám, 1212. Ami a második etika Kierkegaard-hoz kötését illeti, az ott említett érveket megtoldom azzal, hogy ezt Lukács *expressis verbis* kimondja: „Átmenet a másodikra [ti. az első etikáról – H. O.] Kierkegaard-nál: az etika teleológiai felfüggesztése” (DJ 342).

18 *A Dosztojevszkij-jegyzetek* egyikében Lukács közvetlenül is szembeállítja Hegel és Kierkegaard morális-etikai álláspontját, mégpedig mindkettőt totalizáló és egymást kizáró értelemben. Eszerint Kierkegaard azért tekintendő „Hegel ellenképé”-nek, mert Kierkegaard „az egész 1. etikát bevonja a 2.-ba”. Hegel tehát ennek a fordítottját teszi Lukács szerint: az egész 2. etikát bevonja az 1.-be. Lukács ezzel a kontroverziával etikai szélsőértékeket rögzít. Szélső pontokat, ahol az etika mint általános felfüggesztődik. Hegel – a kései Hegel – a „képződmények” átморализálása okán *dialektikusan* függeszti fel az etikát, amelyet viszont Kierkegaard az abszolútummal való „egyetlen kapcsolat” megtartása végett – „egzisztenciális etikája” révén – *teleologikusan* függeszt fel (DJ 374).

Kierkegaard etikájának egymással folyó vitája is a hegeli történelemfilozófia fölött. Kierkegaard pártján állva Lukács azt veti Kant szemére, hogy, jól ismert szavait idézve, „az etika általános, kötelező, és az embertől idegen” (IM 541). Kant pártján – az ábrahámí áldozattól erősen viszolygó Kant¹⁹ pártján – állva ellenben Lukács azt veti Kierkegaard szemére, hogy a sacrifizio dell’anima végrehajtója, az áldozat meghozója maga fokozza le önnönmagát pusztá eszközzé, maga veszi semmibe saját méltóságát.²⁰

A disszonancia kettős értelmű egyneműsítés-elve, a szakítás és az előlegzés kettőse azonban mégis meg tud megbékülni egymással Lukácsban a Tanácsköztársaság idején. Ám csakis úgy, hogy a múlttal szakító ugrás az *alapja és feltétele* lesz a jövő előlegzésének. Az egyneműsítésnek ezt a rendjét külső és belső egységesítésnek hívja Lukács. *Külső* egységesítésen az osztálykülönbséget eltörölő proletárdiktatúrát érti, a pártnak mint „képződménynek” az átmeneti elfogadásával, amíg az végre nem hajtja a radikális társadalmi egyneműsítést, s ezzel a szakítással az új valóság lehetővé-tételét. A *belső* homogenizációnak ellenben egy új beállítódás felel meg: a készenlét a kultúrára, „a jelenből kinőni készülő jövőre” (F 64), mely előlegezné a kommunizmust, mint szabad és tisztán etikai demokráciát.

Az ugrás-szakítás *elsődlegességével* az 1918 végi dilemmának nemcsak a szerkezete, hanem a megoldása is megismétli a korábbiakét. Hisz: Lukács minden addigi dilemmaszituációjában a két egyenrangú elv közül rendre a valóság lehetővé-tétele, a szakítás-ugrás mellett döntött, szemben a legmagasabb rendű létforma szerinti élet előlegzésével. Az, hogy a valóság lehetővé váljék akár bűnök által is, Lukácsnak mindig előbbre való lett annál, hogy a tiszták már most tisztán éljék a jövőt.

Eljutottunk a következtetés levonásához. Hogyha 1918 végén sem a dilemma *szerkezete*, sem pedig *feloldási* módja nem tér el Lukács addigi filozófiai útjától, ebből az következik, hogy Lukács ekkori pálfordulása *nem filozófiai fordulat*. Az „utolsó ingadozás” idején még eleven a dilemma, még tart a belső dialógus, még érvényes a disszonancia-tan. Indokolt tehát, ha Lukács fordulatára két szót használunk, ahogy Arisztotelész tette a *Poétikában*. Lukácsnál 1918 végén megtörténik a *peripeteia*, a „hirtelen fordulat”. De még nem következik be a *metabolé*, az „átváltozás”. Még nem történik meg az életnek – a gondol-

19 Kant álláspontja szerint: „hogyha valamit mint közvetlen jelenséget isteni parancsként ábrázolnak, de az ellentmond a moralitásnak, akkor minden látszat ellenére sem lehet szó isteni csodáról (pl. ha egy apa azt a parancsot kapná, hogy ölje meg fiát, aki legjobb tudomása szerint teljesen ártatlan)”. (Kant 1974: 224). Még élesebb Kant elutasítása *A fakultások vitájában*.

20 „A forradalom etikájához. 1. Szabad-e magamat fölláldoznom? (Kant követelése, hogy tudniillik senki sem lehet eszköz – tulajdon énünkre... alkalmazva.)” (DJ 420).

codás életének – gyökeresebb átfordulása, a jó sors átváltozása rosszba vagy a rossz sors átváltozása jóba, ahogy vesszük.

EPILÓGUS

Mikor hal el a disszonancia-tan, mikor veszik el az elevensége, mikor következik be a lukácsi etika tragédiájában a metabolé, az átváltozás?

Ha jól sejtem, egy-két éven belül, 1920–21 folyamán. Epilógushoz rövidség illik, ezért beérem azzal, hogy csak rámutassak a metabolé, az átváltozás két jelére. Láttuk, Lukács utolsó dialógusának az volt az alapállása, hogy a történelmi valóság az „egyetlen valóság”, de ennek képződményei (állam, párt, egyház) nem tulajdoníthatnak maguknak morális értéket, másfelől pedig a történelmi valóság az egyén etikai döntése nélkül pusztán objektív lehetőség marad. Nos, ehhez képest Lukács 1920-ban minden további nélkül ezt a címet adja egyik írásának: *A kommunista párt morális küldetése*. Jelképes értelemben ez a morálfilozófus Kant halála Lukácsnál. A moralitás megszűnt kizárólag a *perszonalitás* kategóriája lenni. Megszűnt az ok, amelyért a *Bolsevizmus*-cikk íródott egykoron.

A disszonancia-tan halálának másik oka – megint jelképesen – Kierkegaard halála a lukácsi gondolkodásban. Ehhez Balázs Béla *Naplójának* 1921-es bejegyzéséből idézek néhány sort. Ezekben Balázs Lukács akkori nézetét visszhangozza. „[A]z individuális etika (Kierkegaard), eddig[i] fejlődési vonalunk, vitt minket oda, hogy átadjuk magunkat egy mozgalomnak, amely ezt az individuális etikát kizárja.” Majd pár sorral lejjebb a lényeg: „Ha mi lemondunk etikánkról, ez lesz a »legetikusabb« cselekedetünk” (Balázs 1982: 475). Lukács lemondott hát a kierkegaard-i individuális etikáról, melyet pár éve még az „abszolúttal való kapcsolat egyetlen eszközének” hívott. E kapcsolat híján azonban az etikának az objektív szellemmel kell beérnie. Megszűnt az ok, amelyért a *Taktika*-cikk íródott egykoron.

Lukács áldozathozatali etikájának *etikai alapú feláldozásával* azt az egyetlen feltételt vonta vissza, amelyet a bolsevikokhoz való csatlakozásának megszabott. Éppen azt, amely sorsfordító döntésének három éve, 1918-ban *filozófiai* értelmet adott. Lukács úgy mondott le ekkortól eddigi alapeszméjéről, az immanensen keletkező-létesülő valóság filozófiájáról, a disszonancia-tanról, hogy a „kommunista párt morális küldetése” sikeréért etikai alapon áldozta fel etikáját. És ezzel magába is temette: a Nagy Etika megírása, tudjuk, örökre halasztást szenvedett. Ki-ki eldöntheti, profetikusnak tartja-e Balázs Béla szavait 1919 legvégén a hite szerint vérbeli filozófusnak született Lukácsról, akit azonban etikáírás helyett éppen elsibolt pártpénzek után lát nyomozni Bécsben. „Mert úgy látszik, [Lukácsnak] választania kell aközött is, hogy valaki írja-e vagy élje-e az etikáját... Ha ez igaz, akkor

Lukács György, úgy látszik, tisztességből, erkölcsi parancsból, hazugságban fogja végigélni életét.” (l. m.: 353).

A disszonancia gondolata bő tíz évet élt elevenen Lukács filozófiájában. Tíz év: rövid ez az idő vagy hosszú? Nietzsche írja, hogy minden filozófia *el is rejt* egy filozófiát (Nietzsche 1995: 141). Lukácsé szerintem a disszonancia, a homogenizálás eszméjét rejtette el, a létesülő-keletkező valóság filozófiáját. De ami csak elrejtett, az van: megvan. És ha ma is bele tudunk hallgatni Lukács legutolsó dialógusába, akkor a disszonancia eszméjének mégsem rövid életű sors adatott, hanem hosszú emlékezet.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balázs Béla (1982): *Napló* (1914–1922) II. Magvető Könyvkiadó: 475.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1979): *A logika tudománya*. II. rész. Ford.: Szemere Samu. Akadémiai Kiadó.

Kant, Immanuel (1974): Vallás a pusztaság és határain belül. In: Uő.: *Vallás a pusztaság és határain belül és más írások*. Ford.: Vidrányi Katalin. Gondolat Kiadó.

Kierkegaard, Søren (2004): *Egy még élő ember írásaiból. Az irónia fogalmáról*. Ford.: Soós Anita - Miszoglád Gábor, Jelenkor Kiadó.

Nietzsche, Friedrich (1995): *Túl jón és rosszon*. Ford.: Tatár György. Ikon Kiadó

Vajda Mihály (1977): „A dialektika nyomában”. In: Márkus György - Vajda Mihály: *A Budapesti Iskola. Tanulmányok Lukács Györgyről II*. Argumentum Kiadó - Lukács Archívum.

SZAZAD VÉG

—• ÚJ FOLYAM 57. SZÁM 2010. 3. •—

—• INTÉZMÉNY •—

INTÉZMÉNY, DISKURZUS, VÁLTOZÁS

Szabó Márton: Intézmény és diskurzus a politikában

Vivien A. Schmidt: Diszkurzív institucionalizmus. Az eszmék és a diskurzus magyarázóereje

Sebők Miklós: Válság táplálta delegálás. Az intézményi változás egy elmélete

EGYÉN, KÖZÖSSÉG, ÁLLAM

Málik József Zoltán: Egyén és közösség veszedelmes viszonyai – játékelméleti megközelítésben

Szmodis Jenő: A szociális állam eszméje és valósága

Pelle Anita: Állam, piac és verseny. A freiburgi iskola elméleti rendszere

SZEMLE

Malženicky Katalin: Összeegyeztethető-e egy realista képviselő-elmélet a normatív demokráciafelfogással?

Laczó Ferenc: Egy kaméleon története. (Kari Palonen: A cselekvő politika fogalomtörténete)

—•
www.szazadveg.hu